

ביאורים

המהר"ל ממשיך לברר את דברי המשנה שלימדה אותנו שמצוות התורה הן גזרות ולכן יש להיזהר מלהפוך אותן לרחמים. לעיל ראינו שלדעת הרמב"ם טעם מצוות שילוח הקן הוא רחמי ה' על בעלי החיים, ולדעת הרמב"ן חינוך האדם לרחמים. לאור דבריהם, עלינו לדון כיצד יש להבין את דברי המשנה: "האומר על קן צפור יגיעו רחמיה, ועל טוב יזכר שמה... משתקין אותו", ואת ביאור הגמרא: "מפני שעושה מדותיו רחמים ואינם אלא גזרות".

הרמב"ם, שדברי הגמרא סותרים את דבריו, הסביר שישנה מחלוקת בעניין זה בין חכמי ישראל, וגמרא זו נאמרה על ידי הסבורים שאין לנו לחפש טעמים למצוות התורה, שהרי טעמן הוא רצון ה' בלבד. הרמב"ן הסביר שכוונת חז"ל היא, שהאומר כך טועה במטרת המצווה וטוען שלא בצדק שמטרת המצווה היא רחמים על בעלי החיים.

המהר"ל דוחה הסברים אלו, ואומר שניתן להסביר הסבר אחר שיוכל להתיישב גם עם דעת הרמב"ן, שכוונת חז"ל לומר שהאדם שאומר שמצוות שילוח הקן נועדה לרחם על בעלי החיים, טועה בכך שהופך את מצוות ה' לציווי שמטרתו רחמים על בעלי החיים ולא גזרה המכוונת כלפי האדם המצווה, שמטרתה הגברת מידת הרחמנות אצלו.

לפי הסבר זה ניתן להסביר את כוונת המשנה באופן אחר. בעולם הזה המעלים את הבורא וכאלו מתקדם מעצמו, ניתנת, כביכול, לבני האדם חופשיות מלאה, והם יכולים לעשות בו כרצונם. ניתן היה לומר שמטרת מצוות שילוח הקן ומצוות נוספות היא לגרום שהעולם הזה יתנהל באופן שיצוריו לא יסבלו שלא לצורך, ויהיה להם טוב. אולם כל הנמצאים בעולם הזה הם בראוי של הקב"ה, והוא זה שמחליט מה יהיה איתם. לא ייתכן שהוא זקוק למצוות כעזר להגיע למטרה זו. לכן אנו מוכרחים לומר שהמצוות מכוונות אל האדם שאותו ציווה ה' במצוות, והפעולה שהן פועלות פועלת עליו.

מכל מקום המהר"ל מדגיש שלמרות שניתן לישוב את דברי הרמב"ן עם דברי המשנה, הוא אינו מסכים עם עצם שיטת הרמב"ן בעניין טעמי המצוות וכמו שירחיב בהמשך הפרק.

הרחבות

• למה לא להיות צמחוניים?

פי אין מונע מאתנו לקיחת בעלי חיים לצרפנו. בשאלה זו עסק הרב קוק ב"חזון הצמחונות והשלום". הרב קוק מבאר שבדורות הראשונים של האנושות היה אסור לאדם לאכול בשר שנאמר "הנה נתתי לכם את כל עשב זרע על פני כל הארץ... לכם יהיה לאכלה" [בראשית א, כט]. אולם לאחר חטאם של אנשי דור המבול שנהגו חמס זה בזה הותר לאכול בשר [רש"י שם], כיוון ש"ראתה החכמה האלהית שהאדם נפל ממצבו המוסרי", ועד שיתוקן מעמדו המוסרי לא נכון לנהוג בצמחונות, ואדרבה, החמלה על בעלי החיים עלולה לפגוע במוסריותו של האדם. הרב קוק נותן לכך מספר הסברים:

א. עיקר התפקיד שלנו כיום הוא, לתקן את היחסים שבין בני האדם כדי שיהיו בשלמות מוסרית, כי ברור שהפגיעה באדם חמורה לאין ערוך מהפגיעה בבעלי חיים. וכדי להדגיש כראוי את התביעה המוסרית של "ואהבת לרעך כמוך" [ויקרא יט, יח] הורתה לנו התורה לוותר לעת עתה על התביעה המוסרית העליונה שלא לפגוע בבעלי חיים.

ב. אילו היינו מרבים לעסוק בחינוך לחמלה ולאהבה כלפי בעלי החיים, הדבר היה עלול לגרום לנזק נורא ליחסים שבין בני האדם. כי אותם אנשים שהמוסר אינו מפותח אצלם כראוי היו אומרים בליבם: "הואיל וממילא איננו נוהרים מהריגת בעלי חיים ומאכילתם, אפשר שנהרוג גם את בני האדם שעומדים בדרךנו, ואולי אף נאכל מבשרם". והיו רשעים אחרים, שהיו מפנים את כל תכונותיהם הטובות כלפי בעלי חיים, שכן לכל רשע יש איזה ניצוץ של מצפון וטוב-לב, ואחר שהיו משקטים את מצפונם, היו יכולים ללכת לגנוב, לעשוק ולהרוג בני אדם ללא כל הפרעה מצפונית, שכן בליבם היו משתבחים ברוב רחמנותם כלפי חייית המחמד שלהם.

ג. יש להדגיש שהמין האנושי נעלה יותר מבעלי החיים, כדי שלא תטושטש הידיעה שעמל האדם צריך להיות בפיתוח השכל, המוסר וחיי הרוח, בשונה מעיסוקה החומרי של הבהמה [חזון הצמחונות א-יא]. (אותיות א-ו - בערכו מתוך פניני הלכה ליקוטים ג, י, ג).

שאלות לדיון

מדוע המהר"ל טורח להסביר ששיטת הרמב"ן יכולה להיכנס במשנה, אבל חולק עליו מצד תוכנו? איך ניתן לומר שמטרת המצוות היא לקבוע בנו מידות טובות, הרי הרבה מצוות, לכאורה, אינן קשורות לנפש של האדם?

לעילוי נשמת אסתר בת יפה ז"ל

ומה שאמר שאין מדות השם יתברך רחמים, פרש הרמב"ן זכרוננו לברכה, פי אין מונע מאתנו לקיחת בעלי חיים לצרפנו*. דבר זה אין סובל² הגמרא כלל. מה שאמרו: שעושה מדות השם יתברך רחמים ואינם אלא גזרות, והנה ליה למימר³ שעשה ה' לרחם על הבהמה במקום שאינו מרחם. אמנם מה שאמרו זכרונם לברכה: שעושה מדות השם יתברך רחמים ואינם אלא גזרות, לא קשיא כלל אף לפרושו. וגם הרמב"ם זכרוננו לברכה שהקשה מדבר זה, ונדחק לומר כי המשנה אינה הלכה, כמו שתראה מדבריו שדחה משנה ערוכה. אבל לא קשיא, כי יש לפרש, כי מה שאמרו חכמים זכרונם לברכה: שאין מצוות השם יתברך רחמים ואינם רק גזרות, כלומר, מה שצוה השם יתברך עלינו המצוות, לא שיהיה השם יתברך מרחם על קן צפור וצוה בשביל כך שישלח האם. וכן אפלו באדם, כאשר צוה השם יתברך על הצדקה, לא שיהיה מרחם השם יתברך על העני וצוה לפרנסו. זה אינו, שאם היה השם יתברך מרחם, אפשר לו שירחם בעצמו ואין צורך לצוות את האדם. רק המצוה גזר בגזרתו על האדם. ומעתה נוכל לומר שהשם יתברך גזר בגזרתו שלא יתאכזר האדם, רק האדם ירחם. פי לא היה פונת רבותינו זכרונם לברכה רק שלא יעשה מדות השם יתברך רחמים, לומר כי המצוה על האדם בשביל שהיה הוא יתברך מרחם על קן צפור, או שמרחם על העני. ומכל מקום אפשר הוא, ויכול להיות, שגזר בגזרתו על האדם שלא יתאכזר האדם, ולא קשה כלל. וכך פרשנו גם כן בחבור גור אריה בפרשת חקת. ולפיכך, אין אנו נוטים מפרוש הרב זכרוננו לברכה, מפני שקשה עליו המשנה: האומר על קן צפור יגיעו רחמיה משתקין אותו, דזה לא קשיא כלל, רק כי פרושו אינו עולה כמו שהתבאר למעלה. וכך מה שפרש הרב זכרוננו לברכה שטעם המצוה לקבוע בנו הטוב שלא נתאכזר, וכל המצוות הם לקבוע בנו מדות טובות וזהו ענין המצוות, גם כן אין עולה.

את מאמר הגמרא: לפי שעושה מידותיו של הקב"ה רחמים ואינו אלא גזרות, פירש הרמב"ן זכרוננו לברכה, שאין לקב"ה רחמים על הציפור עצמה, לכן אין מניעה עקרונית שניקה האם על הבנים. וראייה לכך שאם היתה מניעה כזו היה אסור עלינו לשחוט את בעלי החיים. פירוש זה² קשה להעמיסו בפשט דברי הגמרא, משום שעל פיו³ היתה צריכה הגמרא לומר שהקב"ה גזר עלינו לרחם במקום שהוא אינו מרחם. אמנם, ניתן לבאר דברי הגמרא אף לפי גישתו הכללית של הרמב"ן, וגם את שיטת הרמב"ם שנדחק בביאור משנה זו ודחאה מהלכה, ניתן לבאר. אפשר לומר שכוונת המאמר היא שלא ניתנו המצוות מפני שהקב"ה מרחם, ולכן מצות שילוח הקן אינה מפני שהקב"ה מרחם על הציפור, וכך גם מצות הצדקה אינה מפני שהקב"ה מרחם על העני, שאם היה הקב"ה מרחם עליהם, היה הוא דואג להם, ולא היה מצווה זאת על האדם. המצוות הן גזירת הקב"ה על האדם. גזירת הקב"ה היא שהאדם לא יתאכזר אלא ירחם. כוונת חז"ל לומר שלא יעשה מידות הקב"ה רחמים, כלומר שלא יאמר שהקב"ה צווה את האדם בשילוח הקן מפני שהוא מרחם על הציפור, אלא מידות הקב"ה הן גזירות על האדם, והגזירה היא שהאדם ירחם ולא יתאכזר. כך פרשנו מאמר חז"ל זה בגור אריה בפרשת חוקת. לכן מה שאין אנו מקבלים את דברי הרמב"ן, אין זה מפני שקשה עליו מדברי המשנה, שהרי ניתן לבאר משנה זו אף לפי גישתו, אלא שהפירוש שלו אינו נכון מצד תוכנו כמו שהתבאר למעלה. וכן אין נכון לומר שמטרת המצוות לקבוע בנו את המידות הטובות.

[רק - אלא.]

דיון בהסבר הרמב"ן "שעושה מדותיו של הקב"ה רחמים ואינו אלא גזרות"